

e-ISSN: 2619-9114

December / Aralık 2023, Volume / Cilt 7, Issue / Sayı 2

SAHÂBÎ KAVLINİN HÜCCİYETİ ÇERÇEVESİNDE İMAM ŞÂFÎ'NİN İRAK HANEFÎ EKOLÜNE YAPTIĞI ELEŞTİRİLERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation On Imam Shafi's Criticisms To The Iraqi Hanafis
School Within The Framework Of Sahaba Statements

Ömer AYKAL

Doktora Öğrencisi, Mardin İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Okay Yaşar Ortaokulu, (İslam
Hukuku)

omer_aykal@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7188-7700>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 30.11.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 27.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pages / Sayfa: 216-237

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Sahâbî kavlinin şer'î bir delil olup olmadığı hem ekoller arasında hem de aynı ekole mensup âlimler arasında ihtilafli bir mevzudur. İslâm hukuku alanında ilk usûl eseri ortaya koyan İmam Şâfiî'nin sahâbî kavlini kabul edip etmediği de hem Şâfiî âlimler hem de diğer mezhep âlimleri arasında eskiden beri tartışıla gelen bir mevzudur. Bu noktada genel kanı; cedîd döneminde sahâbî kavlini şer'î bir delil olarak kabul etmeyi bıraktığı yönünde olsa da bazı âlimlere göre cedîd döneminde de sahâbî kavlini şer'î bir delil olarak kabul etmeye/kullanmaya devam etmiştir. Bu çalışmada İmam Şâfiî'nin sahâbî kavlini delil olarak kabul ettiği ve ona muhalefet eden kimseleri eleştirdiği ortaya konmuştur. İmam Şâfiî, İslâm hukukuna usûl kazandırmaya çalışmakla onu delile dayanmayan şahsî ve keyfî yorumlardan uzaklaştırmayı gaye edinmiştir. Onun sahâbî kavli ile ilgili çalışmaları da bu gayeyi sağlamaya dönüktür. İmam Şâfiî, sahâbî kavli ile ilgili muhaliflerinin yanlış görüş ve uygulamalarını güzel bir üslup ve ilmî bir derinlikle karşı çıkararak yanlışlıklarını ortaya koymuştur. Onun, bu çerçevede Irak Hanefî ekolüne yaptığı eleştirilerin üç temel noktada yoğunlaştığı görülmektedir: Birincisi, usûlen sahâbî kavline muhalefet edilmeyeceğini benimsemelerine rağmen pek çok fikhî meselede muhalefette bulunmaları; ikincisi, haber-i vâhîde muhalif olan sahâbe görüşüyle amel etmeleri; üçüncüsü, sahâbenin ihtilaf ettiği meselelerde kimi zaman Kitab, Sünnet, ve kıyas gibi şer'î delillere muvafık olan kavli terk ederek, onun hilafına başka bir kavli tercih etmeleridir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İmam Şâfiî, Sahâbî kavli, Irak Ekolü, Hilâf.

Abstract: Whether the statements/speech of the Sahaba is a canonical evidence or not is a controversial issue both across schools and among scholars within the same school. Whether Imam Shafi'i, who produced the first procedural work in the field of Islamic law, adopted the statements of the Sahaba or not is a matter that has long been debated among both Shafi'i scholars and scholars of other sects. At this point, even though the widely-accepted opinion is that Shafi'i stopped adopting the Sahaba's statements as a religious evidence in the period of the new reforms, according to some scholars, he maintained to adopt/use the statements of the Sahabas as a religious evidence at that period. In this study, it has been revealed that Imam Shafii adopted the Sahaba's statements as evidence, and on top of that, he also addressed some criticism against his opponents since he observed them to make some oppositions against Sahaba's statements. Trying to protect Islamic law by giving it a standard/procedure and preventing personal and arbitrary interpretations without relying on evidence, Shafi'i also tried to create a standard for the Sahaba's statements. By opposing his opponents' practices and provisions with a beautiful style and scientific depth, he also revealed wrong view of his opponents/Iraqi school, whom he found/thought were acting against the procedure he had created. When we look at the criticisms he brought to the Iraq school within this framework; we see that these are based on three principles: first, although they accepted that they would not oppose Sahaba's statements by procedure, they made oppositions against many issues of jurisprudence; second, they acted by the opinion of the Sahabas, which was contrary to the news of revelation; third, on the issues in which the Sahabas disagreed, they sometimes preferred a different perspective by abandoning views in line with religious evidences such as the Kitab (Quran) and Sunnah (Prophetic traditions) and analogical reasoning (qiyas).

Keywords: Islamic law, Imam Şâfiî, Sahaba's statements, Iraqi School, Opposition.

Giriş

Kuşkusuz icmâ derecesine çıkan sahâbî kavli bütün mezheplerce kabul görmüştür. Ancak sahâbenin bu sözleri icmâ delili olarak görülmüştür. Bir sahâbe görüşünün ashâb arasında muhalefet görmeksizin yaygınlık görmesi halinde şer'î delil olup olmadığına ise ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bunu sükûtî icmâ olarak değerlendirip kabul edenler olduğu gibi delil olarak kabul etmeyenler de olmuştur. Genel olarak sükûtî icmâyı kabul eden Mâlikîler, Hanefîler ve Ahmed b. Hanbel bu sahâbî kavlini de kabul etmiştir. İmam Şâfiî ile ilgili ise farklı görüşler vardır. Bunlar daha sonra detaylı olarak verilecektir. Asıl ihtilâfların cereyan ettiği sahâbî kavli ise ashâb arasında muvafakat ya da muhalefet gördüğü bilinmeyen sahâbî kavlidir. Bu şekildeki sahâbî kavlini Mâlikîler'in kabul ettiği ittifakla kabul edilmekte, Ahmed b. Hanbel'den ise kabul ve ret ettiğine dair iki farklı görüş bulunmaktadır.¹

Sahâbî kavliyle ilgili ihtilâflar sadece şer'î delil olarak kabul edilip edilmemesinden kaynaklanmamaktadır. Bunun yanında kıyas veya haber-i vâhide muhalif düşmesi durumunda onun mu yoksa diğer delillerin mi esas alınması gerektiğinden de kaynaklanmaktadır. Pratikteki asıl ihtilâfın da bu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Sahâbî kavlinin muteber bir şer'î delil olduğunu hem İmam Şâfiî (ö. 204/820) hem de ilk dönem Hanefî fukahâsı kabul etmiş ve pek çok hükümlerini ya direk sahâbî kavline dayandırmış ya da delillerini onunla desteklemişler. Bunun tespitini yaparken İmam Şâfiî'nin Irak Hanefî ekolüyle düştüğü ihtilâflarda onlara yönelttiği eleştirilerden yola çıkarak çözümlenmeye gayret edeceğiz. Konunun anlaşılması ve bütünlük arz etmesi bakımından öncelikle İmam Şâfiî'nin ardından Irak Hanefî ekolünün sahâbî kavli ile ilgili görüşleri kısaca verilecek. Daha sonra İmam Şâfiî'nin sahâbî kavli çerçevesinde Irak Hanefî ekolüne yönelttiği eleştiriler ve bunların değerlendirmesine geçilecektir. Konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz yerlerde zaman zaman İmam Mâlik (ö.179/795) veya Mâlikî mezhebi ile olan muhalefetine de atıfta bulunacağız.

İmam Şâfiî'nin, sahâbî kavline dair görüşlerini doğru bir şekilde öğrenmek için öncelikle usûle dair yazmış olduğu *er-Risâle* adlı eserine bakmak gerektiği kanaatindeyiz.² Çünkü fûrû eserleri üzerinden usûl tahrîcinde bulunmaya çalışırken, şahsî yorum ve kanaatlerin devreye girmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu şekilde tesbit edilecek bir usûlün aidiyetinden de emin olmak pek mümkün değildir. Nitekim "fukahâ yöntemi" ile yazılan Hanefî usûl kitaplarında pek çok meselede başta Ebû Hanîfe ve diğer imamlara farklı usûl isnatlarının yapılmasının bundan kaynaklı olduğu kanaatindeyiz. İmam Şâfiî'nin fıkha dair yazdığı eserleri de detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu şekilde onun benimsediği usûlün pratikte karşılığının olup olmadığı ya da ne oranda karşılık bulduğu ortaya konmuş olacaktır.

İmam Şâfiî, Irak Hanefî ekolünün sahâbî kavlinin olduğu bir meselede herkesin onlara ittiba etmesini gerekli görmelerine ve hiçbir zaman sahâbeye muhalefet etmediklerini iddia etmelerine rağmen pek çok meselede sahâbeye muhalefet ettiklerini belirtir. İmam Şâfiî, pek çok meselden buna dair örnekler getirmek suretiyle onları eleştirir.³ Bu bağlamda sahâbe içerisinde en çok ihticâcta buldukları Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'a muhalefetlerini

¹ bk. H. Yunus Apaydın, "Sahâbî Kavli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/500-504.

² İmam Şâfiî'nin *er-Risâle* adlı eseri üzerine yapılan bir çalışma için bk. Fuat İstemi, *Bir Hadis Usûlü Kaynağı Olarak er-Risâle* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019).

³ Muhammed b. İdris Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib (Beyrut: Dâru İbn Hazım - Dâru'l-vefâ, 1432), 8/276.

“Kitabu İhtilâfi Ali ve Abdullah b. Mes’ûd” adında müstakil bir eserde toplaması dikkate şayan bir durumdur.⁴

Yine İmam Şâfiî'nin sahâbî kavline dair Irak Hanefî ekolüne eleştiriler getirmiş olduğu eserlerden biri de “İhtilâfu Malîk ve’s-Şâfiî” kitabıdır. Kuşkusuz İmam Şâfiî, bu kitabı İmam Mâlik ile aralarındaki ihtilafları işlemek üzere kaleme almıştır. Ancak temel konuya girmeden kendisiyle İmam Mâlik’in ittifak halinde olup Irak Hanefî ekolüne muhalefet etmiş oldukları meseleleri derlediği giriş mahiyetinde bir bölüm kaleme alır. İşte bu bölümde sahâbî kavliyle ilgili pek çok meselede Irak Hanefî ekolüne eleştiriler getirdiğini görmekteyiz.

1. İmam Şâfiî’ye Göre Sahâbî Kavlinin Hücciyeti

İmam Şâfiî, hüküm istinbâtında esas aldığı şer’î delilleri sayarken sahâbî kavlini genellikle “eser” bazen de “kavl” kavramlarıyla ifade etmiştir. Eser kavramını genellikle sahâbeye izafe etmeksizin mücerret olarak;⁵ kavl kavramını ise görebildiğimiz kadarıyla sahâbeye izafe ederek kullanmaktadır.⁶

İmam Şâfiî'nin sahâbî kavline dair görüşlerinin tespitinde bulunmaya başlarken ilk önce onun kavl-i kadîm ve kavl-i cedîd dönemlerindeki görüşlerinin bir mi olduğu yoksa farklı mı olduğu problemi karşımıza çıkmaktadır. Zira onun sahâbî kavliyle ilgili kavl-i kadîm ile kavl-i cedîd görüşlerinin farklı olup olmadığı, diğer bir deyişle kavl-i kadîm döneminde sahip olduğu görüşlerini kavl-i cedîd döneminde değiştirip değiştirmediği hususunda usulcüler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Onun, söz konusu dönemler arasındaki görüşlerinin farklı olduğunu savunan Şâfiî usulcüler/fakihler olduğu gibi, görüşlerinde herhangi bir değişimin olmadığını ifade edenler de bulunmaktadır.

İmam Şâfiî'nin cedîd döneminde sahâbî kavliyle ilgili görüşlerini değiştirdiği savını savunan Şâfiî usulcülerin başında İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) gelmektedir. Ona göre İmam Şâfiî cedîd döneminde sahâbî kavlini tümünden terk etmiş ve cedîd döneminde intişar etmiş olup muhâlif bilinemeyen sahâbî kavlini kabul ettiği yönündeki görüşler/iddialar isabetli değildir. Gazzâlî bunu sükûtî icmâya benzetmekte ve sükûtî icmâyı kabul etmeyen İmam Şâfiî'nin bu şekildeki sahâbî kavlini kabul etmiş olmayacağını belirtir.⁷ Gazzâlî'nin ifadelerinden anladığımız kadarıyla o, İmam Şâfiî'nin cedîd dönemde başka delillerle desteklemesi veya görüşlerinin doğruluğunu muhaliflerine karşı savunmak için bir nevi yardımcı bir kaynak olarak sahâbî kavline müracaat ettiği görüşünü savunmaktadır. Diğer bir deyişle İmam Şâfiî, bu dönemde sahâbî kavlini müstakil bir delil olarak kullanmayı bırakmıştır.⁸

Sahâbenin taklit edilmesini doğru bulmayan Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) de İmam Şâfiî'nin cedîd döneminde sahâbeyi taklit etmeyi terk ettiği görüşündedir. Ona göre sahâbenin taklid edilmesi Kitap, Sünnet, icmâ ve hatta bizzat sahâbî kavline aykırıdır. Dolayısıyla İmam Şâfiî'nin cedîd döneminde sahâbî kavlini terk etmiş olması, zikredilen delillere de daha

⁴ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/391-512.

⁵ Ebû ‘Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Umm li’s-Şâfiî* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1990), 2/31, 126, 6/149.

⁶ eş-Şâfiî, *el-Umm*, 4/33, 7/23.

⁷ Sahâbe kavlini hüccet olarak kabul etmeyen Âmidî de intişar etmiş/yaygınlık kazanmış olup muhâlif bilinemeyen sahâbe kavlinin delil olamayacağını sükût-i icmânın delil olmamasıyla açıklamaktadır. bk Ebû’l-Hasen Seyfuddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, ed. Abdurrezzâk Afîfî (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, ts.), 4/155.

⁸ bk. Ebû Hâmid Muhammed İbn Muhammed et-Tûsî(v.505) Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ‘İlmi’l-Usûl*, thk. Muhammed Abdü’s-Salam Abdü’s-Şâfiî (Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1413), 170-171.

muvafık düşmektedir. Bununla beraber Râzî'nin, bu konuda pek çok görüşün olduğunu ifade etmiş olması, konunun muhtelifün fi'h olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁹

İmam Şâfiî'nin cedîd döneminde sahâbî kavlini delil olarak görmediği görüşünde olan Şâfiî usulcülerden biri de el-Âmidî (ö. 371/981)'dir. İmam Şâfiî'nin sahâbî kavlini delil kabul etmediğini belirten Âmidî'nin kendisi de mutlak olarak tâbiûn ya da onlardan sonra gelen müctehidlerin sahâbeyi taklid etmesinin doğru olmadığı görüşündedir. Ona göre ancak âlim olmayan insanlar, sahâbeyi taklid edebilir.¹⁰

Hanefî usulcülerden Serahsî de İmam Şâfiî'nin kavli kadîm döneminde hocası İmam Mâlik gibi sahâbî kavlini kıyastan önce aldığını, ancak cedîd dönemde bu görüşünü terk ederek bir iki sahâbenin görüşünü kıyastan sonra almaya başladığını ifade etmektedir.¹¹

Mehmet Aziz Yaşar, mütekaddimîn dönemi Şâfiî usulcüler ile bazı müteahhirîn dönem usulcülerin bu görüşü benimsemelerindeki en büyük etkinin, Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Cüveynî'ye (ö. 478/1085) ait olduğunu belirtir. Yaşar, buna delil olarak sonraki usulcülerin ekserinin görüşlerini Bâkılânî ve Cüveynî'yi referans alarak açıklamış olmalarını gösterir.¹²

İmam Şâfiî'nin sahâbî kavlini delil olarak görmediğine delil olarak ileri sürülen gerekçelerden biri; onun, kimi mesellerde sahâbe görüşüne muhalefet etmiş olmasıdır. Kanaatimize göre onun sahabe görüşlerine kimi zaman muhalefet etmiş olması, zannedildiği gibi sahâbe görüşünü delil olarak görmediğine delil oluşturmaz.¹³ Çünkü İmam Şâfiî'nin sahâbî kavline muhalefet etmesinin sebebi, çoğu kez sahâbî kavlinin daha güçlü bir delille çelişmesinden kaynaklandığı durumlarda söz konusu olmaktadır. Doğal olarak İmam Şâfiî, bu durumda sahâbî kavlini bırakarak daha güçlü delille amel eder.¹⁴ Nitekim onun sahabe görüşleriyle ilgili muhaliflerine yaptığı temel eleştirinin altında, hadise muhalif sahâbe görüşlerini almaları ya da haber-i vâhidin sübûtu için sahâbe uygulamasına uygunluğunu şart koşmalarının yattığını görmekteyiz. Bu konuyu makalemizin ilerleyen kısımlarında detaylı bir şekilde işleyeceğiz.

İmam Şâfiî'nin sahâbî kavlini delil almadığı şeklindeki görüşleri doğru bulmayan Candan, İmam Şâfiî'nin ihtilâflı sahâbî görüşlerinin olması durumunda bile hadise en uygun olan görüşü benimsediğini; kişisel görüş beyan edenlere karşı temkinli davrandığını ifade etmektedir.¹⁵

Nahravî, kavli-i cedîd dönemde İmam Şâfiî'nin sahâbe kavline dayandığı bir görüşü başka delillerle desteklemiş olmasının, onun sahâbî kavlini müstakil bir delil olarak görmediği anlamına gelmeyeceğini belirtir. Ona göre eskiden beri âlimlerin başka delillere başvurmaları, dayandıkları delili müstakil bir delil olarak görmediklerine yorumlamıştır. İmam Şâfiî'nin belki görüşünü desteklemek için onu yardımcı bir unsur mesabesinde kabul ettiği iddiasını

⁹ bk. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer b. Huseyn Faḥreddîn er-Râzî, *el-Maḥsûl*, ed. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî (Riyâd: Mü'essesetü'r-Risâle, 1997), 6/129-136.

¹⁰ Sa'lebî el-Âmidî, *el-İḥkâm*, 4/156.

¹¹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-eimme es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, ed. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1973), 2/106.

¹² Mehmet Aziz Yaşar, "Kavli-i Kadîm ve Kavli-i Cedîd Ayırımının İmam Şâfiî'nin Usûl Anlayışına Yansımaları", *Turkish Studies (Elektronik)* 13/17 (2018), 361-362.

¹³ İstemî, *Bir Hadis Usûlü Kaynağı Olarak er-Risâle*, 137; a.mlf. Fuat İstemî, "İmam Şâfiî'nin Kullandığı Hadis Kavramları (er-Risâle Örneği)", *Şarkiyat* 8/2 (30 Kasım 2016), 650.

¹⁴ Ahmed Abdusselam Nehravî, *el-İmâmu's-Şâfiî fi mezhebi'l-kadîm ve'l-cedîd* (Mısır, 1988), 427.

¹⁵ Abdurrahman Candan, *İmam Şâfiî'nin Kavli-i Kadîm ve Kavli-i Cedîd'i* (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2018), 49.

ise doğru bulmamaktadır. Ona göre eskiden beri âlimlerin başka delillere başvurmaları, dayandıkları delili müstakil bir delil olarak görmediklerine yorulmamıştır.¹⁶

Konuya dair detaylı bir çalışma yapan Taha Nas, İmam Şâfiî'nin sahâbî kavliyle ilgili görüşlerinin kavli-i cedîd döneminde değişmediğini ifade etmektedir.¹⁷ İmam Şâfiî üzerinde araştırmalarda bulunan Muhittin Özdemir de İmam Şâfiî'nin muhalifleriyle girdiği münazaralarda sürekli sahâbî kavlini delil olarak getirmiş olmasından hareketle, onun (İmam Şâfiî) sahâbî kavlini şer'î bir delil olarak kabul ettiğini ifade etmektedir.¹⁸

İmam Şâfiî'nin kadîm ve cedîd dönemleri arasındaki değişimin usulüne yansımalarını konu edinen bir çalışma yapan Mehmet Aziz Yaşar, İmam Şâfiî'nin cedîd dönemde sahâbî kavlini şer'î bir delil olarak almaya devam ettiğini, ancak bu dönemde konuya daha titiz ve ihtiyatlı yaklaştığını belirtmektedir.¹⁹

İmam Şâfiî, muhalifi bilinmemekle beraber sahâbîler arasında meşhur derecesine de çıkmayan sahâbî kavliyle ilgili üç durumdan söz eder. Ona göre bu tür sahâbî kavli kimi zaman âlimler tarafından kabul görmüş, kimi zaman kabul görmemiş ve kimi zaman ise âlimler arasında kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilâflar cereyan etmiştir. Muarızının bu durumda kendisinin ne yapacağını ısrarla sormasına karşın, İmam Şâfiî, Kitab, Sünnet ve icmâdan söz konusu meseleye dair bir şey bulmaması veya aynı illeti taşıdığından dolayı kıyas yapabilecek bir durumun olmaması halinde tek kalmış sahâbînin kavlini kabul edeceğini ifade eder.²⁰

İmam Şâfiî, Irak Hanefî ekolüne mensup bir muarızıyla girmiş olduğu bir münazarada sünnetten ve sahâbî kavlinden delil getirmesine rağmen muhalifinin tatmin olmayıp farklı sorular sormaya devam etmesine kızar ve söz konusu meselede Hz. Peygamber ve sahâbeden geldiği sâbit olan rivâyetler olduğu halde soru sormasının mantıklı olmadığını belirtir. Hatta İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'den bir rivâyetin olmaması durumunda da kişisel re'yleriyle bu meselede söz söyleyemeyeceklerini ifade etmiştir.²¹

İhtilâflı olan sahâbî kavlinin kabul veya tercihinde ise İmam Şâfiî, birbirine muhâlif olan haber-i vâhidler arasında tercihte bulunurken takip ettiği yola benzer bir metot izlemektedir. Şöyle ki; öncelikle sahâbelerden birisinin görüşüne dair Kitab, sünnet, icmâ veya kıyastan destekleyici bir delil araştırır. Birisi hakkında bu yönde bir delil bulursa onu alır. Fakat bu yönde bir delil bulamazsa Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali gibi sahâbenin önde gelenlerinin görüşlerini tercih eder. Onun sahâbe arasından tercihinin halifelerden yana kullanmasının sebebi, onları ilim ve rivâyet sahibi olarak görmesi ve halifelik yapmış olmaları hasebiyledir. Çünkü bu şekilde sözleri insanlar arasında yayılmakta ve meşhur derecesine çıkmaktadır. Söz konusu imam ve fetva verecek derecede fıkıh bilgisine sahip müftülerin de ihtilaf edebileceklerinin/ettiklerinin farkında olan İmam Şâfiî, bu durumda hangisinin görüşünün doğru olduğunu gösteren delile başvurur ve herhangi bir

¹⁶ Nehravî, *el-İmâmu's-Şâfiî fi mezhebi'l-kadîm ve'l-cedîd*, 427.

¹⁷ Taha Nas, "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı", *Artuklu Akademi* 1/1 (01 Mart 2014), 191.

¹⁸ Muhittin Özdemir, *İmam Şâfiî'nin İslâm Hukuk Kaynaklarından İstihsâna Yaklaşımı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 97.

¹⁹ Yaşar, "Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîd Ayırımının İmam Şâfiî'nin Usûl Anlayışına Yansıması", 364.

²⁰ Muhammed b. İdris Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Mektebetu'l-Mustafa el-Halebî, 1938), 598.

²¹ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/659.

delil bulamazsa çoğunluğun görüşünü; eşitlik olması halindeyse kendisine göre kaynağı en sağlam olan görüşü esas alır.²²

Örneğin İmam Şâfiî, sahâbîler arasında ihtilâflı meselelerden olan ihramlıyken bir hayvanı birlikte öldüren iki kişinin bir mi yoksa iki hayvan mı kurban vermeleri gerektiği meselesinde, Hz. Ömer ve Abdurrahmân b. Avf'ın bir tane verilmesi gerektiği yönündeki görüşlerini Kur'ân'a²³ daha muvafık gördüğünden onu tercih etmiştir.²⁴

İmam Şâfiî'nin usûlen benimsediği prensipleri fûrûa dair eserlerinde uyguladığını görmekteyiz. Nitekim *el-Ümm* adlı eserinde eğer Kitap'taki lafız birden çok manaya muhtemel ise, lafzın sünnetten hangi manaya delâlet ettiğine işaret de bulunmuyorsa, sahâbenin görüşüne itimat edilmesi gerektiğini, çünkü sahâbenin Kitab'ın manalarına bizden daha vakıf olduğunu belirtir. Yine bu minvalde sahâbenin ihtilaf etmesi halinde sözü Kur'an'ın zahirine muvafık olanın görüşünün esas alınması gerektiğini belirtmektedir.²⁵

İmam Şâfiî'nin ihtilâflı sahâbî görüşlerinden birisini tercih ederken dikkate aldığı diğer bir hususun görüşü savunan sahâbe sayısı olduğunu belirtmiştik. Ona göre sahâbenin muhalefet ettiği bir meselede daha fazla sayıda sahabe tarafından benimsenen görüş tercih edilmelidir.²⁶ Örneğin, Abdullah b. Ömer'in, "Çenenin üzeri baş sayılır ve ihramlı kişi başını örtmez" sözünü esas alıp, "ihramlının yüzünü kapatmasının mekruh olacağını" savunan muhaliflerine (İmam Mâlik) karşı, Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit ve Mervân'ın bunun aksine görüşte olduğunu ve bunların sayıca daha çok kişi olması hasebiyle görüşlerinin kabule değer olduğunu belirtir.²⁷

İmam Şâfiî'nin kavli-i cedîd dönemine ait eserlerine – ki kavli-i kadîm döneminde yazmış olduğu eserler bize ulaşmış değildir- baktığımızda onun kavli-i cedîd döneminde de sahâbî kavlini kabul ettiğini, sahâbî kavline dayanarak hüküm verdiğini gördüğümüzden onun söz konusu dönemler arasındaki görüşlerinin değişmediğini düşünmekteyiz.

2. İmam Şâfiî'ye Göre Sahâbî kavlinin Şer'î Deliller Arasındaki Konumu

Kuşkusuz diğer müctehid imamlar gibi İmam Şâfiî de şer'î delillerin ilk iki sırasını Kitap ve Sünnet'e vermektedir. Her ne kadar onun üçüncü sırada zaman zaman sahâbî kavlini icmâdan önce²⁸ gelecek şekilde konumlandığı görülmekteyse de bu, onun sahâb-i kavlini üçüncü delil olarak aldığı anlamına gelmez. Çünkü hem ekseriyetle dayandığı delilleri serdederken hem de muhaliflerinin görüşlerinin herhangi bir delile dayanmadığını ifade etme

²² Şâfiî, *er-Risâle*, 597-598; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ* (Kuveyt: Dâru'l Hulefâi li'l-kitâbi'l-İslâmî, 1404), 109-111.

²³ "Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefarettir yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu yaptığı için kötü sonucunu tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir. Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikam alır. Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir." (Mâide, 95).

²⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/672.

²⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/55.

²⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/59.

²⁷ İmam Şâfiî'nin bu görüşün muteber olduğuna dair diğer bir delili sünnete uygun olmasıdır. Geniş bilgi için bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/674-675.

²⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/72, 5/32.

noktasında delillerin sıralamasını verirken çoğunlukla icmâyı sahâbî kavline takdim ettiği görülmektedir.²⁹

Asıl ihtilaf dördüncü sıraya hangi delili koyduğu ile ilgilidir. Buradaki ihtilaf sahâbî kavli ile kıyastan hangisinin önce olduğuna dairdir. Çünkü İmam Şâfiî'nin kimi zaman sahâbî kavlini kimi zaman ise kıyası öncelediğini görmekteyiz. Örneğin, “İhtilâfû'l-Mâlik ve'ş-Şâfiî” adlı eserinde sahâbî kavlini kıyastan önce olacak şekilde vermekte ve hükmün buna göre verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Söz konusu sıralamayı şu şekilde verir:³⁰

- 1- Kitap ve sıhhati sabit olan sünnet.
- 2- Kitap ve sünnette bulunmayan bir hususta icmâ.
- 3- Hz. Peygamber'in ashâbının muhalifi bulunmayan/bilinmeyen sözleri.
- 4- Sahâbe arasında ihtilâflı olan kaviller.
- 5- Bu tabakalardan birisine yapılan kıyas.

İmam Şâfiî, *er-Risâle*'de ise sahâbî kavliyle ihticâta bulunulması için sırasıyla şer'î delillerden Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyastan bir delilin bulunmamasını ve sahâbî kavlinin uygun olduğuna dair kıyastan ayrıca bir delâletin olmasını gerekli görmektedir.³¹

İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'de şer'î delilleri ele alış sırası, bize onun şer'î deliller içerisinde sahâbî kavline verdiği yeri göstermesi bakımında önemli bir ipucu vermektedir. Sırasıyla Kitap, Sünnet, icmâ, kıyas ve ardından sahâbî kavlini konu edindiğini görmekteyiz.³² İmam Şâfiî'nin buradaki sıralamasından sahâbî kavlini kıyastan sonraya konumlandığı anlaşılmaktadır.

Ancak İmam Şâfiî'nin burada sahâbî kavlini kıyastan sonra zikretmesinin bütün sahâbî kavilleri için olmadığını ifade etmek gerekir. Sahâbî kavlinin kıyastan sonraya bırakılması, başka bir sahâbeden muvafık veya muhâlif görüş bulunmayan durumlar için geçerlidir. Kıyas ile bilinmeyecek konular ile yaygınlık kazanıp muhâlifi bilinmeyen sahâbe kavillerinde ise, sahâbî kavli esas alınır.³³

3. Irak Hanefî Ekolüne Göre Sahâbî Kavli ve Hücciyeti

Re'y ile bilinmesi mümkün olmayan konularda sahâbî kavlinin şer'î bir delil oluşunda ve bunun kıyastan önce gelip kıyasla terk edilmeyeceğinde Hanefî usulcüler arasında ihtilaf yoktur. Aynı şekilde fakih ve müctehid sahâbenin -kıyasa muvafık veya muhâlif olsun-kavillerinin de hüccet kabul edilmesi konusunda ihtilâf yoktur. Irak Hanefî ekolünün görüşlerine itimat ettiği sahâbîler; başta dört halife,³⁴ Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Mu'az b. Cebel (ö. 17/638), Ebu Musa el-Eş'ari (ö. 42/662-63) ve Hz. Aişe (ö. 58/678)'dir.³⁵

Hanefîlere göre ashâb, bir konu hakkında direk Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmak suretiyle hüküm verdikleri gibi, kendileri ictihadda bulunmak suretiyle re'yleriyle

²⁹ eş-Şâfiî, *el-Umm*, 1/299, 5/146, 6/217.

³⁰ Şâfiî, *el-Umm*, 8/764, 3/601.

³¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 598.

³² Şâfiî, *er-Risâle*, 596.

³³ Nas, “İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı”, 192.

³⁴ Dört halife: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali'dir

³⁵ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/105-110.

de hüküm verebilmekteydi. Onlara göre haber-i vâhidin kıyasa takdim edilmesi gibi sahâbî kavli de kıyasa takdim edilmelidir. Hanefîlere göre şayet sahâbe kendi re'yi ile hüküm vermiş olsa ve bu hüküm kendi görüşlerine de muhâlif bulunsa yine de tercih edilmesi gerekir. Çünkü onlar Resûlullah'ı ve onun takip ettiği yolu daha iyi bilmekle hüküm istinbâtında onlardan öndeydiler. Bu noktada âlim olmayan bir insanın kendi görüşünü bırakıp müctehidi taklid etmesi nasıl bir gereklilikse aynı şekilde fukahânın da kendi görüşünü bırakıp sahâbenin görüşüyle amel etmesi bir zorunluluktur.³⁶

Hanefî âlimlerden el-Kerhî, (ö. 340/952) mezhepte kabul gören bu yaklaşımı doğru bulmaz. Ona göre bir meselede Kitab, Sünnet ve icmâdan bir delil yoksa gidilecek tek yol ictihaddır ve nitekim meşhur "Muâz hadisi" bunu göstermektedir. Kerhî, özellikle Hanefî âlimlerden Ebû Yûsuf'un pek çok meselede "kıyas böyledir, ama rivâyet/hadis (eser) olduğu için onu terk ediyorum" şeklinde kıyasla çelişen sahâbî kavline dayanarak ihticâta bulunmasını doğru bulmaz ve sahâbî kavliyle kişisel re'yin terk edilmeyeceğini düşünür.³⁷ Kerhî, sahâbenin kendi aralarındaki muhalefetlerini buna delil getirmektedir. Ona göre şayet sahâbî kavli şer'î bir delil olsaydı, o zaman sahâbenin de birbirlerine muhalefet etmemesi gerekirdi.³⁸

Görüldüğü üzere Hanefîlerde bazı istisnalar olsa da ağırlıklı kabul gören görüş, sahâbî kavlinin bütün çeşitleriyle ve bütün konularda bir şer'î delil olarak kabul edilmesi gerektiği yönündedir. Tarafların konu hakkındaki görüşlerini verdikten sonra şimdi asıl konumuz olan İmam Şâfiî'nin Irak Hanefî ekolüne yapmış olduğu eleştirilere geçiyoruz.

4. İmam Şâfiî'nin Sahâbî kavli Çerçevesinde Irak Hanefî Ekolüne Yaptığı Eleştiriler

İmam Şâfiî'nin sahâbî kavli çerçevesinde Irak Hanefî ekolüne yapmış olduğu eleştirileri üç başlık altında vermemiz mümkündür. Birincisi, çeşitli nedenlerle onların sahâbî kavlini terk etmeleri dolayısıyla gerçekleşen ihtilâf ve buna yönelik yaptığı eleştiriler. İkincisi, haber-i vâhidi sahâbî kavli dolayısıyla terk etmeleri nedeniyle yaptığı eleştiriler. Üçüncüsü de ihtilâflı sahâbî kavlinin tercihinde gerçekleşen ihtilâflara yaptığı eleştirilerdir. Şimdi bunları sırasıyla açıkladıktan sonra her birine dair ihtilâfın cereyan ettiği meseleleri örnek vermekle izaha çalışacağız.

4.1. Sahâbî kavline Muhâlefet Etmeleri

İmam Şâfiî, ihtilafsız sahâbî kavli diğer bir ifadeyle hakkında ihtilafın vâki olduğu bilinmeyen sahâbî kavlinin kişisel görüş ve kanaatlerle terk edilmemesi gerektiği görüşündedir. Bu şekildeki sahâbî kavline muhalefet eden hem Irak Hanefî ekolünü hem de İmam Mâlik ve taraftarlarını eleştirmektedir.³⁹

İmam Şâfiî'nin Irak Hanefî ekolüne yönelttiği eleştirilerin temelinde onların, benimsedikleri usûle aykırı davranışları olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki; Irak Hanefî ekolüne göre kendisiyle eşit kuvvette başka sahâbî kavli olmadıkça bir sahâbî kavi terk edilemez. Eşit kuvvette başka bir sahâbî kavlinin bulunması durumunda yine sahâbî kavli terkedilemez. Sahâbenin farklı görüşleri arasında tercihte bulunur. İmam Şâfiî, onların pek

³⁶ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/108.

³⁷ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/105-107.

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, ed. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 3/361-364; Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/105.

³⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/642.

çok meselede bu usûle muhalefet ettiklerini ve muhalifi bilinmeyen sahâbî kavlini dahi terk ettiklerini belirtir.⁴⁰

İmam Şâfiî'nin, Irak Hanefî ekolüne eleştiriler yöneltmesinin temelinde yatan sebeplerden bir diğeri ise, kıyasa aykırı düşen kimi sahâbî kavlini terk etmeleridir. İmam Şâfiî'nin bir konuda sahâbenin görüş ayrılığına düşmeleri halinde kıyasın desteklediği tarafın görüşünü esas alması,⁴¹ sahâbî kavliyle desteklenmiş kıyası, salt/mücerret kıyasa takdim ettiğini göstermektedir. Çünkü şayet sahâbî kavlini öncelemeseydi, söz konusu meselede kıyasa dayanarak hüküm verdiğini belirtir ve sahâbî kavlinden söz etmezdi.

Bu noktada İmam Şâfiî'nin kıyasa dayandığı ve sahâbî kavliyle de görüşünü desteklediği yönünde bir itiraz gelebilir. Fakat bu itirazın doğru olmayacağı kanısındayız. Çünkü İmam Şâfiî, öncelikle delilini sahâbî kavlinden getirir, ardından bunun kıyasa da uygun olduğunu belirtir. Onun ek olarak kıyasa başvurma gereği duymasının sebebi, ihtilafli sahâbe görüşünün olduğu meselelerde tercihinin doğruluğunu, görüşünü ihtilafli olmayan sahâbî kavline dayandırdığı meselelerde ise; (görüşünün) doğruluğunu savunmak veya ispatlamak istemesinden kaynaklandığı kanısındayız

İmam Şâfiî, Irak Hanefî ekolünün kendi görüşlerine muvafık sahâbî kavlini delil alıp kıyası terk ettiği halde, sahâbî kavlinin kendi görüşlerine muhâlif olduğunda ise sahâbe görüşlerini bırakıp kıyasa başvurularının çelişki olduğu gerekçesiyle onları eleştirmektedir.⁴² Örneğin Irak Hanefî ekolüne mensup biriyle girmiş olduğu bir münazarada ona şu eleştirilerde bulunmaktadır:

“İbn Abbas’a uyarak ‘satılan bir şeyin elde edilmeden satın alınması câiz değildir’ diyorsun. Bunu sana karşı olanlara bir delil olarak rivâyet ediyorsun. Yeter ki İbn Abbas’ın sözü seni desteklesin. Sonra Hz. Ali’den, Hz. Ömer’in görüşüne muhâlif kayıp kadın hakkındaki sözünü rivâyet ediyorsun ve onu delil olarak kabul ediyorsun. Çünkü bunda sana muhâlif olanlara karşı bir delil buluyorsun. Sonra sözleri ve uygulamaları birbirine uygun olduğu halde Hz. Ömer’i, Hz. Ali’yi, Cabir’i, Ebu Zer’i ve Hz. Peygamber’in birçok ashâbını bir kenara bırakıp, sözlerine muhâlefet edip kıyasa başvuruyorsun.”⁴³

İmam Şâfiî'nin itirazlarından anlaşıldığı gibi o, Irak Hanefî ekolünün sahâbî görüşünü kendi görüşlerini destekleme noktasında delil ittihaz edip, görüşleriyle muhalefet etmesi durumunda terk etmelerini açık bir şekilde eleştirmektedir.

Hanefî âlimlerinden Debûsî “*Te’sîsü’n-nazar*”⁴⁴ adlı eserinde kendi görüşlerinin, başka bir sahâbenin kendisine muhalefet etmediği sürece sahâbî kavline muhalefet edilmeyeceği ve bunun kıyasa da takdim edilmesi gerektiği yönünde olduğunu belirtir. Çünkü sahâbenin kıyasa muhalif bir görüşü kendi re’yi ile söylemesi mümkün değildir. Belki sahâbe Hz. Peygamber’den duyduğu bir habere dayanarak bu görüşü ifade etmiştir.⁴⁵ Debûsî, İmam Şâfiî'nin kendilerinden farklı düşündüğünü şu sözlerle ifade eder: “İmâmü’l-Kureyşî Ebû

⁴⁰ Şâfiî, *el-Üm*, 8/440, 441, 463, 488-489.

⁴¹ Şâfiî, *el-Ümm*, 4/160.

⁴² Şâfiî, *el-Ümm*, 2/659.

⁴³ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/659.

⁴⁴ Debûsî, hilâf ilminin kurucusu ve bu ilimde en çok öne çıkan kimse olarak bilinmektedir. Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ.*, thk. eş-Şeyh Şuayb el-Arnâvut (Lübnan: Muessesetu’r-Risâle, 1985), 17/521.

⁴⁵ Ebû Zeyd Abdillâh b. Muhammed b. Ömer b. İsa Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuku düşüncesinin temellendirilmesi* (*Te’sîsü’n-nazar*), çev. Ferhat Koca (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 200.

Abdullah eş-Şâfiî'ye göre kıyas, sahâbî sözüne tercih edilir. Çünkü İmam Şâfiî, sahâbenin taklit edilmesini ve onun görüşüne bağlı kalınmasını uygun görmez.⁴⁶

Debûsî, bu görüşünü desteklemek için yedi meseleyi delil olarak sunar. Ancak bu konu üzerine bir çalışma yapan Cemil Liv'e göre, söz konusu meselelerden sadece ikisinde İmam Şâfiî sahâbe sözünü kıyas dolayısıyla terk etmiş. Geriye kalan meselelerde zannedildiği gibi kıyas nedeniyle sahâbî kavlini terk etmemiş; nassa dayanarak hüküm vermiştir.⁴⁷

Konunun anlaşılması için birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

1- İmam Şâfiî kitap, eser ve icmâya dayanarak; muhâleanın⁴⁸ talâk değil fesih olduğunu ve dolayısıyla, iddet döneminde kocanın ne dönme hakkının ne de boşama yetkisinin olduğunu belirtmektedir. Bu hususta kendisine muhâlefet eden Irak Hanefî ekolünün, muhâleayı talâk olarak değerlendirip iddet döneminde yapılacak talâkın kadın için bağlayıcı olduğunu savunmalarını,⁴⁹ sahâbeden İbn Abbas ve İbn Zübeyir'e muhalefet olarak değerlendirmektedir. Nitekim bu sahâbîlerden nakledildiğine göre; muhâlea ile gerçekleşen bir boşama, kocanın kadın hakkındaki talâkının لازم olmadığı bir boşamadır. Çünkü bu şekildeki boşamada koca, sahip olmadığını boşamış olmaktadır.⁵⁰

2- İmam Şâfiî, sünnet, sahabe kavli ve kıyasa dayanarak denizde ölü ya da diri olarak çıkan hayvanların helal olduğuna hükmetmiştir. Kendisine muhalefet edip sahile ölü olarak vuran deniz hayvanının helal, ölmüş olarak su yüzeyine çıkanların ise mekruh olduğuna hükmeden Irak Hanefî ekolüne⁵¹ eleştiriler yöneltilir. İmam Şâfiî, bir hadise veya sahâbenin uygulamasına dayanarak bu hükme gitmiş olmaları halinde Irak Hanefî ekolünü takdir edeceğini, fakat (bu şekilde bir ayrıma gitmelerinde) bir delile dayanmadıklarını belirtir.⁵²

3- İmam Şâfiî, Hz. Ömer ile Hz. Osman'dan gelen görüşlere dayanarak kocası mefkûd (kayıp) olan kadının dört yıl geçtikten sonra kocasından bir haber alamaması durumunda bu kadının iddet olarak dört yıl on gün bekleyeceğini ve bu sürenin bitiminde boşanmış olacağına hükmeder. Bu konuda kendisine muhalefet eden Irak Hanefî ekolünün bu sahâbîlerin görüşlerine muhalefet etmesini doğru bulmaz. Irak Hanefî ekolünün bu görüşü savunanları ayıplamalarını da anlamsız bulur.⁵³

4- İmam Şâfiî sahâbe ve tâbiûn uygulamalarına dayanarak harem bölgesinde bir güvercini vuran kimsenin bir (شاة) koyun ceza olarak vermesi gerektiğini belirtir. Bu konuda kendisine muhalefet eden Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a karşı çıkmaktadır. Ona göre Irak Hanefî

⁴⁶ Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuku düşüncesinin temellendirilmesi (Te'sîsü'n-nazar)*, 200.

⁴⁷ bk. Cemil Liv, "Debûsî'nin İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavlini Terk Edip Kıyasla Amel Ettiğini İddia Ettiği Meseleler", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (30 Aralık 2020), 674-689.

⁴⁸ Muhâlea, hul' kökünden türeyen bir sözcüktür. Hul' sözlükte, "elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak" gibi anlamlara gelmektedir. Fıkhî bir terim olarak ise kadının belli bir bedel karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme "muhâlea" adı verilir. Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/234.

⁴⁹ Hanefilere göre de kocanın bir daha dönme hakkı yoktur. Çünkü onlara göre bu şekildeki boşama bâin talâk olarak gerçekleşmektedir. bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/457.

⁵⁰ İmam Şâfiî, onların bu meselede dayanmakta oldukları bir rivayetten söz ettiklerini ancak bu rivayetin, kendisiyle ihticâca bulunulacak derecede sağlam olmadığını belirtmektedir. bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 6/296-297.

⁵¹ Onlara göre bu şekildeki bir balığın eti yenmez. Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Asl*, ed. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazım, 2012), 7/370.

⁵² Şâfiî, *el-Ümm*, 3/597-599.

⁵³ Şâfiî, *el-Ümm*, 5/154-155.

ekolünün vermiş olduğu hükümle, "Resûlullah'ın hiçbir ashâbına ihtilaf etmedikleri" iddialarının gerçeği yansıtmadığını göstermiş olmaktadır. Çünkü bu meselede dört sahâbeye- Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Abbâs ve İbn Ömer- ihtilaf etmiş bulunmaktadır.⁵⁴

5- Bu hususta verebileceğimiz diğer bir örnek de dede ile kardeşler beraber mirastan pay sahibi olup olamayacağı meselesine dairdir. İmam Şâfiî, bu meselede Zeyd b. Sâbit, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile beraber pek çok sahâbenin ve farklı bölgelerdeki pek çok fukahânın, dede ile beraber kardeşlere de pay vermelerine dayanarak dedenin kardeşi hacb⁵⁵ etmeyeceğine hükmeder. Bu meselede Hz. Ebû Bekir, Hz. Âişe, İbn Abbas, Abdullah b. Utbe ve Abdullah b. Zübeyr gibi sahâbilerin görüşlerini esas alarak kendisine muhalif görüş belirtip, "dedenin baba gibi olduğunu ve kardeşleri mirastan mahrum bırakacağına" hükmeden bir kısım Irak Hanefî ekolü mensubu⁵⁶ muhaliflerinin görüşlerini⁵⁷ ise isabetli bulmaz.⁵⁸ Irak ekolünden İmam Ebû Hanîfe'nin meşhur iki öğrencisi Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre dede bu durumda babadan farklı olup ölenin kardeşlerinin mirasçılığını düşüremez.⁵⁹

İmam Şâfiî, anne bir kardeşlerin dede ile hacb edilmesine rağmen, anne baba bir ya da baba bir kardeşlerin hacb edilmemesinin sebebini soran muhalifine, kıyasa istinaden anne bir kardeşleri hacb etmediğini, bu hususta habere dayandığını belirtir. Görüldüğü gibi İmam Şâfiî, sahâbî kavline kıyasla muhalefet edilmesini doğru bulmadığından, dedenin baba gibi ana baba bir ya da baba bir kardeşleri hacr etmeyeceğini belirtir. Ona göre ancak sahâbî kavline muhâlif bir haberin olması durumunda sahâbî kavli terk edilebilir.⁶⁰

6- İmam Şâfiî hadislerle ve sahâbeden gelen uygulamalara dayanarak namazda dua okunmasının, namazı bozmayacağına hükmeder. Irak Hanefî ekolünün bunu caiz görmeyişlerini ise doğru bulmaz. Çünkü, Hz. Ali (r.a.) rükûda, iki secde arasında ve kunut duasında hem genel hem de özel kimselere dua/bedduada bulunmuştur. Ona göre namazda dua okumak, Hz. Peygamber'in sünnetine de uygun düşmektedir.⁶¹ İmam Şâfiî'nin Irak Hanefî ekolü mensuplarının Hz. Ali'ye muhalefet ettiğini ifade ettiği diğer iki mesele ise şunlardır:

- Hz. Ali (r.a.)'ın imamın arkasında namaz kılan kimsenin imamın okuduğunu okumasını istemesine rağmen Irak Hanefî ekolünün bunu gerekli görmemesi.⁶²

- Namaza başlarken Hz. Ali "Veccehtü" duasını okuduğu halde Irak Hanefî ekolünün ona muhalefet edip "Sübhanek" duasını okuması.⁶³

⁵⁴ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/345.

⁵⁵ Başka varis bulunması sebebiyle, bir şahsı tamamen veya kısmen mirastan mahrum bırakmaktır. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 164.

⁵⁶ Bu görüş, Irak Hanefî ekolü arasında ihtilaflı olan görüşlerdendir. Ebû Hanîfe dedeyi babaya kıyas etmekteyken İbn Ebî Leylâ ise kardeşlerin dede ile beraber mirastan pay alacağı görüşünü savunmaktadır. Şâfiî, *el-Üm*, 8/296-297.

⁵⁷ Hanefîlerin görüş ve delilleri için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/95-100.

⁵⁸ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 5/173-177.

⁵⁹ bk. Şeybânî, *el-Asl*, 5/586; Süleyman Uludağ, "Dede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/75.

⁶⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 5/176, 8/297.

⁶¹ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/399-400.

⁶² Şâfiî, *el-Ümm*, 8/401.

⁶³ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/403-404.

İmam Şâfiî bu minvalde İmam Mâlik ve Mâlikîlere de eleştiriler yöneltmektedir. Örneğin, başka bir sahâbenin sözüne dayanmadan Hz. Ömer'in sözünü terk etmelerini eleştirirken "Hz. Ömer'in sözünü başka bir sahâbeye uyma amacı olmaksızın nasıl oluyor da terk ediyorsunuz?" diye serzenişte bulunarak sahâbî kavlinin, ancak muhâlif başka sahâbî kavliyle terk edilebileceğini ifade etmektedir. İmam Şâfiî ile Mâlikîler arasında bu meseleden mütevellit pek çok ihtilafın cereyan ettiği fikhî mesele vardır. Onlara yaptığı eleştiriler asıl konumuz olmadığından bunların üzerinde fazla durmayacağız.⁶⁴ Ancak konunun anlaşılması için üç örnek vermekle yetineceğiz.

1- Kur'an okumakla tedavi meselesinde İmam Şâfiî, Hz. Ebû Bekir'den Kur'an tilâveti ile tedavinin mümkün olduğuna dair gelen bir uygulamaya dayanarak Kur'an ile tedavinin yapılabileceğine hükmederken kendisine muhalefet eden Mâlikîler'i eleştirmektedir. İmam Şâfiî, Hz. Ebû Bekir'den gelen görüşe başka sahâbeden muhâlif bir görüşün gelmemesine rağmen Mâlikîlerin ona muhâlefet etmesini eleştirir.⁶⁵

2- Köprücük kemiği ve kaburga kemiğinin diyeti meselesinde ise İmam Şâfiî, Hz. Ömer'in, azı dişi, köprücük kemiği ve kaburga kemiği için diyet gerekli görüp bunlar için bir deve diyete hükmetmiş olmasına dayanarak⁶⁶ aynı hükmü vermiş ve buna muhalefet eden Mâlikîleri⁶⁷ eleştirmiştir. Ona göre bu meselede hiçbir sahâbî Hz. Ömer'e muhalefet etmemiştir. Dolayısıyla bu konuda ona (Hz. Ömer) muhalefet edip kişisel kanaatlerle hüküm vermek doğru değildir.⁶⁸

3- İmam Malik, Hz. Ömer'in bir ordu komutanına şöyle bir mektup yazdığını rivayet etmektedir: "Haber verildiğine göre sizden bazıları güçlü bir komutanı takip ediyor ve adam dağa çıkıp sıkışınca onu öldürmüyor. Daha sonra onlardan bir adama "korkma" diyor. Adamı yakalayınca da öldürüyor. Vallahi! Bunu yapanı yakalarsam boynunu vururum." İmam Mâlik, "Bu konuda icmâ oluşmadığı" gerekçesiyle düşmanı öldüren kişinin öldürülemezliğine hükmetmekle bu rivayetle amel etmemiştir. İmam Şâfiî, İmam Mâlik'in rivayet ettiği bu kaville amel etmeyişinin gerekçesini (üzerinde icmâ olan uygulama bu şekilde değildir) kabul etmez. Bu tür konularda icmânın oluşamayacağını ve sahâbî görüşüne uymak için icmânın şart koşulamayacağını belirtmektedir. İmam Şâfiî, bu konuda Hz. Ömer'in uygulamasına sahâbîlerin muhâlefet etmemiş olmasını yeterli görmektedir.⁶⁹

4.2. Haber-i Vâhîde Muhâlif Sahâbî kavliyle Amel Etmeleriyle İlgili Eleştiriler

İmam Şâfiî, sahâbî kavlinin hadise uygun olması ve onu desteklemesi halinde bir anlam ifade edeceğini; hadise muhalif olması durumundaysa hadisle amel edileceğini ve sahâbî kavlinin terk edileceğini ifade eder.⁷⁰

İmam Şâfiî, sahâbenin de de sünnetleri bilmemesinin mümkün olduğu kanaatindedir. Ona göre eğer sahâbe bir sünnete aykırı hüküm vermişse büyük ihtimal o sünnete vakıf

⁶⁴ İmam Malik ve Mâlikîlerin sahâbî kavline yaklaşımı için bk. Recep Özdemir, "İmâm Mâlik'in Metodolojisinde Sahâbî Kavlinin Delil Değeri", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 11/22 (2016), 203-225.

⁶⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/631.

⁶⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/650.

⁶⁷ Hanefiler de bu konuda diyetin gerekeceği görüşündedirler. bk. Şeybânî, *el-Asl*, 4/498; Serahsî Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-ma'rifet, ts.), 16/146.

⁶⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/651-652.

⁶⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/673.

⁷⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 4/447.

olmamasındandır.⁷¹ İmam Şâfiî, bu konu ile ilgili eserlerinde pek çok örnek zikretmektedir. Özellikle İmam Mâlik ve Irak Hanefî ekolüne karşı hadisi savunmak amacıyla, hadisin olması halinde -isterse âhâd haber ile gelmiş olsun- sahâbî görüşüne takdim edileceğini ve sahâbenin uygulamasının da bu yönde olduğunu ifade eder.⁷² Buna dair şu iki örneği verebiliriz:

- 1- Hz. Ömer önce diyetin âkileye⁷³ ödenmesi gerektiğine ve bir kadının kocasının diyetine vâris olamayacağına hükmetmiştir. Ancak daha sonra Dehâk b. Süfyân'ın, Resûlullah'ın kendisine Eşyem ed-Dıbâbînin karısını, kocasının diyetine varis kıldığını haber vermesi üzerine Hz. Ömer görüşünden vazgeçerek hadisle hükmetmiştir.⁷⁴
- 2- Yine Hz. Ömer, cenin ile ilgili Resûlullah'ın hükmünü bilen birini aramış, Haml b. Mâlik de ona Resûlullah'ın bu konuda gurre⁷⁵ ile hükmettiğini söylemesi üzerine Hz. Ömer "Neredeyse bu konuda kendi reyimizle hükmedecektik" ya da "Bunu duymasaydık başka bir şeye hükmedecektik" demek suretiyle hadisle amel edilmesi gerektiğini göstermiştir.⁷⁶

Her ne kadar Irak Hanefî ekolü kurucusu olarak kabul edilen Ebu Hanîfe'nin eserlerinde sahâbe görüş ve uygulamalarını sünnet olarak değerlendirdiği tespit edilememişse de öğrencileri Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in sahâbe uygulama ve görüşlerini de sünnet kapsamında değerlendirdikleri bilinmektedir. Hatta bu görüşün sonraki mezhep âlimlerinin genel kanaati haline geldiği söylenebilir.⁷⁷

İmam Şâfiî, Irak Hanefî ekolünün, "Sahâbî, Peygamber'den duyarak söylemiştir" görüşüne katılmaz. Ona göre, Hz. Peygamber'in sözleri ancak doğru bir sened ile gelmesi halinde hüccet olur.⁷⁸ İmam Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis* adlı eserinde sahâbenin açık bir şekilde Hz. Peygamber'e isnad etmediği sözlerinin Hz. Peygamber'e dayandırılmayacağını, çünkü Hz. Peygamber'e ait bazı sözleri bilmediklerinden kimi zaman Hz. Peygamber'in sözlerine muhalif düşebildiklerini ve dolayısıyla da bu sözlerin onların görüşleri olarak kabul edilmesinin daha doğru olacağını belirtir.⁷⁹

⁷¹ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/716.

⁷² Şâfiî, *el-Ümm*, 10/14-16.

⁷³ Âkile: kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini veya "gurre" denilen mali tazminatı yüklenip ödeyen asabe, aşiret, divan üyeleri, meslek kuruluşları vb. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 10.

⁷⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 10/15, 108.

⁷⁵ Gurre fıkıhta iki anlamda kullanılmaktadır: Birincisi, abdest sırasında yüzde yıkanması vâcip olan yerlerin dışında kalan yerleri yıkamak; gurrenin İslâm hukukunda yaygın olarak kullanılan ikinci anlamı ise, düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken malî tazminattır. Muhsin Koçak, "Gurre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/212.

⁷⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 10/15.

⁷⁷ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 113-114.

⁷⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 127; a.mlf. *el-Ümm*, 8/644.

⁷⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 10/87.

Yukarıda da değindiğimiz gibi İmam Şâfiî, sünnetin tespitini ancak merfû hadislerle olabileceğini savunur, mevku⁸⁰ ile münkatı⁸¹ hadisleri delil kabul etmez. İmam Şâfiî, mevku⁸⁰ hadisi kabul eden Hanefîlere karşı çıkmakta ve onları eleştirmektedir.

İmam Şâfiî, sahâbe sözü ile hadisin çelişmesi durumunda sahâbe sözünün itibara alınmayacağını, hadisle amel edilmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Hz. Peygamber (sav)’den nakledilen haberler delil olmada kendi başlarına yeterlidirler, başka bir şeye ihtiyaç duymazlar. Bir şey ona muvaffak olsa, kuvvet olarak onu güçlendirmez; ona muhalif olsa, onu zayıflatmaz. Bütün isnatların ihtiyacı onun haberine var. O hiç kimseye uymaz, herkes ona uyar. Bazı sahâbilerin hükümleri, onunla çeliştiği zaman insanların, Hz. Peygamber’in haberi ile amel etmeleri ve onun haberlerine muhalif olanları terk etmeleri gerekir...”⁸²

Aktepe, İmam Şâfiî’nin, sahâbî kavline uyma gerekçesi olarak Hanefî ve Mâlikîlerde olduğu gibi “sünneti daha iyi bilmelerinden” söz etmediğini bunun yerine Kitab’ın anlamını daha iyi bilmeleri ve Arapça⁸³ diline olan hâkimiyetlerinin daha iyi olmasından söz ettiğini belirtir. Ona göre bu İmam Şâfiî’nin Hanefî ve Mâlikîlere olan muhâlefetine ve onlara karşı olan duruşundan kaynaklanmaktadır. Çünkü Şâfiî, onlara muhalif olarak Sünnet’in sahâbî kavline çıkarılabileceğini kabul etmemektedir.⁸⁴

İmam Şâfiî’nin, Irak Hanefî ekolüne yaptığı en sık eleştirilerinden birisinin, Resûlullah’tan gelen bir haber olduğu halde haberi ya tamamen terk edip sahâbenin uygulamasıyla amel etmeleri ya da haberin kabulü için sahâbenin uygulamasını şart koşmalarına dönük olduğunu görmekteyiz.⁸⁵ Bu konuyla ilgili pek çok örnek verilebilir.

Konunun anlaşılması için birkaç örnek vermekle iktifa edeceğiz.

1- İmam Şâfiî, zevi’l-kurbânın hissesiyle ilgili Irak Hanefî ekolünün sahâbe uygulamasına dayanarak hadisi terk ettiklerini belirtmek suretiyle onları eleştirir. İmam Şâfiî, Irak Hanefî ekolünün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in uygulamalarına dayanarak Hz. Peygamber’in vefatından sonra onlara hisselerinin verilmeyeceğine hükmetmelerini⁸⁶ doğru bulmaz. Ona göre, “başkasının değil, yalnız Resûlullah’ın hadisi hüccettir.”⁸⁷

2- İmam Şâfiî, Irak Hanefî ekolünün seferde namazların cem edilemeyeceğine dair hükümlerine, sahâbenin büyüklerinden özellikle de ilk üç halifenin gerek savaş gerekse de

⁸⁰ İsnadın Hz. Peygamber’e ulaşmadan sahâbîde durması veya durdurulması şeklinde tarif edilmiş ve sahâbenin söz, fiil ve takrirlerine dair rivâyetlere bu ad verilmiştir. H. Yunus Apaydın, “Mevku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/437-438.

⁸¹ Müttekaddimîn döneminin ilk üç asrında bu terim, senedi muttasıl olmayan rivâyet anlamında kullanılmıştır. İmam Şâfiî de senedinde râvisi düşmüş rivâyetlerle mürsel rivâyetlere münkatı’ demektedir. Mehmet Efendioğlu, “Münkatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/12-13.

⁸² Şâfiî, *el-Ümm*, 10/15, 8/517.

⁸³ Şâfiî Arapça dili ile çok iştiğal ediyor ve onu şer’i bir mesele olarak görüyordu. Ona göre herkesin elinden geldiğince Arapça öğrenmesi gerekir. Ekrem Yusuf Ömer Kavâsimî, *el-Medhal ilâ mezhebi’l-İmâmî’ş-Şâfiî* (Ürdün: Dâru’l-Nefâis, 2003), 130.

⁸⁴ İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 291.

⁸⁵ Buna karşın İmam Şâfiî bu hususta Irak Hanefî ekolü mensuplarının pek çok meselede sahâbelerle muhâlefetlerinin olduğunu belirtmektedir. bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 5/335-339, 10/292; Şâh Veliyullah Dihlevî, *İslâm Düşünce Rehberi (Hüccetullâhi’l-bâliğa)*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: Yenişafak Gazetesi, 2003), 1/438.

⁸⁶ bk. Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *es-Siyerü’s-Sağîr*, thk. Mecîd Hudârî (Beyrut: ed-Dâru’l-Müttehîde, 1975), 112.

⁸⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/520.

hac için yaptıkları yolculuklarda namazlarını cem etmemiş olmalarını dayanak yapmalarını doğru bulmaz. Ona göre seferde namazların cem edilebileceği Resûlullah'tan gelen haberle sâbit olduğundan başkalarının buna muhalefet etmiş olmasına bakılmaz.⁸⁸

3- İmam Şâfiî, köpeğin satışı ile ilgili İmam Mâlik'in Ebu Mes'ûd el-Ensâri'den naklettiği, "Resûlullah köpek satışını, zina eden kadına mehir verilmesini ve kâhine ücret verilmesini yasakladı"⁸⁹ hadisi ile çoban ve av köpekleri dışındaki köpeklerin barındırılmasını zem eden rivâyetlere dayanarak köpek edinmenin ve ondan av için faydalanmanın helal; köpeğin satışının ise câiz olmadığına hükmetmiştir. Bu konuda kendisine muhalefet eden Irak Hanefî ekolü mensuplarını ise eleştirmiştir. Onun bu hususta onları eleştirmesinin sebebi, onların sâbit olan hadisi kabul etmeyip esere (sahâbî kavli) dayanarak hüküm vermiş olmalarıdır. Şöyle ki; Irak Hanefî ekolü bu meselede sözü edilen hadisle amel etmeyip, Hz. Osman'ın köpeğin satışına cevaz verdiği dair uygulamasına dayanarak hüküm vermişlerdir. İmam Şâfiî, bu meselede delilin Resûlullah'tan nakledilen rivâyetler olduğunu, onların ise, haber varken esere gitmiş olduklarını ve bunun doğru olmadığını ifade eder.⁹⁰

4.3. Sahâbî kavlinin Tercihinde İhtilâf

Sahâbî kavliyle ilgili İmam Şâfiî ile Irak Hanefî ekolü arasında cereyan eden ihtilafların sebeplerinden biri de sahâbenin kendi arasında ihtilafa düşmüş olmalarından kaynaklıdır. Bilindiği gibi sahâbîler her konuda müttefik olmamış, kimi zaman farklı icthadlarda bulunmak suretiyle ihtilafa düşmüşler. Onlardan sonra gelen müctehidler ise hem onların ihtilafa düştükleri meselelerdeki kavillerini hüccet kabul edip etmemede hem de söz konusu görüşlerin tercihihte ihtilafa düşmüşler. İşte İmam Şâfiî ile Irak Hanefî ekolü arasında yaşanan ihtilaf ve eleştirilerin bir kısmı da bu noktadan kaynaklanmaktadır.⁹¹

İmam Şâfiî'nin farklı sahâbe görüşleri arasında tercihte bulunurken başvurduğu kriterlerin sahâbî kavlinin lehinde veya aleyhinde Kitab, Sünnet ya da kıyasta herhangi bir delilin veya delâletin bulunmuş olması olduğunu belirtmiştik. Bunun dışında Şâfiî'nin tercihte dikkat ettiği iki husus daha vardır. Birincisi, sayı itibariyle daha çok sahâbenin benimsemiş olması, ikincisi ise selef âlimlerinin çoğu tarafından hüsnü kabul görmüş olmasıdır. Her ne kadar bu noktada İmam Şâfiî ile Irak Hanefî ekolü arasında usûlen bir ihtilaftan söz edilemeyecekse de fûrû-i fıkha dair pek çok meselede bu sebepten dolayı ihtilafa düştüklerini görmekteyiz.⁹²

Kanaatimizce bunun sebebi tarafların kişisel olarak sahâbî kavline dair sahip oldukları bilgi ve tutumların yanında, içerisinde yaşadıkları ilmî havzanın onlara vermiş olduğu perspektifin de büyük bir etkisi vardır. Örneğin sahâbenin ekserisinin yaşadığı Hicaz bölgesinde yaşayan ve diğer bölgeleri de gezme imkânı bulan İmam Şâfiî hem daha fazla sahâbî kavline hem de sahâbenin aktarmış olduğu zengin hadis kaynağına sahip olma

⁸⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/520.

⁸⁹ Buhârî, 34/113; Müslim, 1567.

⁹⁰ İmam Şâfiî, bu konuda farklı bir cihetten Malikîleri de eleştirmektedir. Şöyle ki; onlar, hadise dayanarak köpeğin satışına cevaz vermedikleri halde, birisinin köpeğini öldüren kişinin, bunu tazmin etmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Şâfiî, onların bu şekilde hem hadise hem de kıyasa aykırı hükmettiklerini ifade etmektedir. bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 4/23-25, 8/607-608.

⁹¹ Kimi zaman İmam Şâfiî ile Irak Hanefî ekolü mensuplarının Mâlikîlerden farklı olarak aynı sahâbî görüşüne uyduklarını da görmekteyiz. bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/670.

⁹² Şâfiî, *el-Ümm*, 5/174.

imkânını bulmuşken, diğer bölgelerde yaşayan müctehidler böyle bir imkânı bulamamıştır. Haliyle bu durum hadis ve sahâbî kavli tercihinde etkili olmuştur.⁹³

Sahâbe görüşlerinin ihtilâflı olduğu kimi durumlarda Irak Hanefî ekolü mensuplarının da kimi sahâbe görüşlerini haber veya başka sahâbîlerin görüşleriyle çelişmesi nedeniyle muteber görmediği ve çeşitli kriterleri gözetmek suretiyle söz konusu görüşlerden birini tercih ettiklerini görmekteyiz. Onların tercihte dikkate aldığı kriterlerden biri de sahâbenin ilim sahibi olmasıdır. Örneğin Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd gibi sahâbîlerin görüşlerini, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîlerin görüşlerine tercih etmektedirler.⁹⁴

Hallâf, Ebû Hanîfe ve ashabının ihtilâflı sahâbî kavlini bireysel re'yelerine tercih ederek ictihadlarında, ihtilâflı sahâbî kavlinde birine dayanılması gerektiği görüşünde olduğunu; buna karşın, İmam Şâfiî'nin sahâbîlerden birinin görüşüyle amel edilebileceği gibi, tümünün görüşü terk edilerek farklı bir görüşe de gidilebileceği anlayışında olduğunu belirtir. Hallâf'a göre taraflar arasındaki pek çok ihtilaf bu sebepten kaynaklanmıştır.⁹⁵

Kanaatimize göre bu şekildeki sahâbî kavlinin olduğu meselelerde İmam Şâfiî de kendi re'yi ile hüküm vermemiştir. Çünkü bu tür durumlarda İmam Şâfiî, ya daha güçlü bir delile dayanarak ya da sahâbîlerden birinin görüşünü daha güçlü gördüğünden onun görüşünü tercih etmektedir. Nitekim ihtilâflı sahâbî kavlinin olduğu meselelerde onunla Irak Hanefî ekolü arasında ihtilâfın cereyan ettiği noktada bu yönde bir usûl takip ettiğini görmekteyiz.

İhtilâflı sahâbî kavlinde birbirine muhalif görüşleri tercihte bulunmaları dolayısıyla İmam Şâfiî ile Irak Hanefî ekolü arasında yaşanan ihtilaf ve eleştirilere örnekler vererek konuyu izah etmeye çalışacağız.

1- İmam Şâfiî'nin, sahâbenin ihtilâf etmesi halinde izlediği yöntemi daha önce açıklamış ve onlardan birinin "kıyasa muvafık olma" gerekliliğini belirtmiştik. Ona göre görüşü kıyasa daha uygun düşen sahâbenin görüşü esas alınmalı; diğerleri terk edilmelidir. Onun, Irak Hanefî ekolüne mensup bir muarızıyla girdiği bir münazarada, muarızını bu usûle muhalefet etmekle eleştirdiğini görmekteyiz. Şöyle ki; İmam Şâfiî, muhalifinin bir el karşılığında iki elin kesilemeyeceğine hükmetmekle kıyasa daha muvafık olan Hz. Ali'ni uygulamasına⁹⁶ muhâlefet etmiş olduklarını, zira; Hz. Ali'nin hırsızlık yaptığına dair iki şahidin şahitlikte bulunması üzerine hırsızın elini kestğini ancak daha sonra bu şahitlerin, "suçu işleyenin başkası olduğunu, bu hususta hata ettiklerini" beyan etmeleri üzerine, Hz. Ali'nin bunların şahitliklerini kabul etmediğini, elin diyetini tazmin etmelerine hükmettiğini ve kasten böyle bir şahitlikte bulunmuş olduklarını itiraf etmeleri halinde ikisine de kısas uygulayacağına hükmettiğini belirtir.⁹⁷ İmam Şâfiî'nin Hz. Ali'den naklettiği kavli kıyasa

⁹³ Şâfiî, *el-Üm*, 5/159, 8/199-200.

⁹⁴ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasen el-Kilânî el-Kâdirî (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1983), 1/299, 4/284-285; Mehmet Boynukalın, *İmam Muhammed b. Hasan Eş-Şeybânî'nin Kitabü'l-Asl Adli Eserinin Tanıtımı ve Fıkıh Usulü Açısından Tahlili* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2009), 177.

⁹⁵ Abdulvahhâb Hallâf, *Hulâsatu't-teşrîu'l-İslâmî* (Kuveyt: Daru'l-Kalem, 1971), 74.

⁹⁶ "İki kişi, üçüncü bir şahsın hırsızlık yaptığına dair şahitlikte bulundular. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) adamın elini kesti. Bu iki kişi gidip bir müddet sonra diğer bir adamı getirdiler ve: 'Biz hata etmişiz, hırsızlığı yapan o değilmiş, buymuş' dediler. Hz. Ali (r.a.) bunların şahitliğini iptal ederek (getirdikleri ikinci şahıs aleyhinde kabul etmedi. Ayrıca onlara, önceki [eli kesilen] adamın diyetini yükledi ve 'Bu işi bilerek yaptığınızı bilsem, ikinizin de ellerini keserdim' dedi." Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şâhih*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr [b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001], diyât, 21.

⁹⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 465-466.

muvafık gördüğü mesele/asıl, bir kimsenin canına karşılık iki kişinin kısas edilmesidir. Ona göre nasıl ki bir kişiye karşı iki kişinin kısas edilmesi kabul ediliyorsa, bir ele karşı iki elin kısasının da kabul edilmesi -kıyas gereğince- kabul edilmelidir.⁹⁸

2- Vitir namazının kılınışı ile ilgili ihtilâfın oluşmasında (başka sebeplerin yanında) daha çok sahâbîlerin farklı görüş ve uygulamalarına dayanmalarından kaynaklı olduğunu görmekteyiz.⁹⁹

3- Irak Hanefî ekolü mensupları, Hz. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'ten naklettikleri: "Evli çiftlerin perde arkasında yalnız kalmalarının, erkeğin kadına mehir vermesi için yeterli olduğu" yönündeki görüşlerine dayanarak tam mehir için perde arkasında tek başlarına kalmalarını yeterli görürlerken; İmam Şâfiî, bu konuda Abdullah b. Abbâs ve Kâdı Şüreyh'in farklı görüşte olduklarını ve bu sahâbîlerin "Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur..."¹⁰⁰ âyetine dayanarak tam mehir için cinsi münasebetin şart olduğu görüşünde olduklarını ve kendisinin de bu görüşü tercih ettiğini vurgulamaktadır.¹⁰¹ Yine İmam Şâfiî, Abdullah b. Abbâs ve Kâdı Şüreyh'in görüşünün "Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onları bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzellikle boşayınız."¹⁰² âyetine de muvafık düştüğünü belirtmekle tercihe değer görüşün onlarınki olduğunu belirtmektedir.¹⁰³

4- İmam Şâfiî, cariyesi ile cinsi münasebette bulunan kişinin istibra yapmaması durumunda "ben azil yaptım" dese bile doğan çocuğun kendisine ait olacağına, Hz. Ömer'den nakledilen kavle¹⁰⁴ dayanarak hükmeder. Kendisine muhâlefet eden Irak Hanefî ekolü mensupları ise, Hz. Ömer'den nakledilen farklı bir uygulamaya dayanarak çocuğun câriyenin sahibinin olmayacağına hükmetmiştir. İmam Şâfiî'ye göre Irak Hanefî ekolünün delil olarak kabul ettiği Hz. Ömer'in çocuğun cariyesinin sahibine ait olmadığına yönelik hüküm vermesinin nedeni, hamile olan cariyesinin başkası ile beraber olduğunu itiraf etmesidir. İmam Şâfiî, Irak Hanefî ekolü mensuplarının Zeyd b. Sâbit ve İbn Abbâs'ın da kendi cariyelerinden olan çocukları kabul etmedikleri şeklindeki delillerine karşı ise "bunların çocuğun kendilerinden olmadığını kesin olarak bilmelerinden dolayı olduğunu" belirtmektedir.¹⁰⁵

5- Vefat edip varis olarak sadece bir kız kardeş bırakan bir kimsenin mirasıyla ilgili olarak İmam Şâfiî, Zeyd b. Sâbit'in görüşünü Kur'an'a¹⁰⁶ daha muvafık bulduğundan onun görüşünü esas almakta ve Kur'an, sünnet ve seleften gelenle yetinilmesi gerektiğini, varisler için öngörülen paylarda ne bir artırıma ne de bir eksiltmeye gidilemeyeceğini, diğer bir

⁹⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/465-466.

⁹⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 8/557.

¹⁰⁰ Bakara, 237.

¹⁰¹ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/646-648.

¹⁰² Ahzâb, 49.

¹⁰³ İmam Şâfiî bu konuda hiçbir delile dayanmadan sadece "ashabımız böyle dedi" şeklinde delil getirmelerini de eleştirmektedir. bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/75-76, 615, 2/658-659.

¹⁰⁴ İmam Mâlik naklettiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Bazılarına ne olur ki hem câriyeleri ile beraber oluyorlar hem de hem de azil yapıyorlar. Efendisinin kendisi ile birlikte olduğunu kabul eden herhangi bir câriye bana gelirse çocuğun o efendiye ait olduğuna hükmederim. Artık bundan sonra ister azil yapın ister yapmayın." Şâfiî, *el-Ümm*, 8/634.

¹⁰⁵ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/633-636.

¹⁰⁶ Şâfiî, Zeyd. Sâbit'in görüşüne muvafık olarak şu ayetleri zikretmektedir: Nisâ,11,12,176.

ifadeyle mirasta reddiyenin¹⁰⁷ söz konusu olmayacağını ifade eder.¹⁰⁸ Irak Hanefî ekolü mensupları ise bu konuda Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un görüşlerini Kur'ân'a daha uygun bulmalarından onların görüşlerine göre hükmetmişler. Yani, kız kardeşe mirastaki payının verilmesinden sonra başka bir hak sahibi olmadığı için mirasın kalan kısmının da ona red (geri döneceğini) edileceğine hükmetmişler.¹⁰⁹

6- Üç talakla eşinden boşanan bir kimsenin, eşi bir başkasıyla evlenip ondan boşandıktan ve iddeti bittikten sonra tekrar eski eşine dönmesi durumunda; önceki talakların tümünün mü yoksa sadece üçüncü talakın mı geri geleceği hususunda ortaya çıkan ihtilafta İmam Şâfiî, Hz. Ömer ve sahâbînin büyüklerinden bir kısmının görüşünü esas alarak sadece üçüncü talakın bu evlilikle geri geleceğini; birinci ve ikinci talakların sabit kaldığını belirtir. Buna karşı kendilerine muhalefet eden kimselerin (Irak Hanefî ekolü) ise İbn Ömer ve İbn Abbas'ın görüşlerini esas alarak ilk iki talak hakkının da geri geldiği görüşünü benimsediğini ifade eder.¹¹⁰ Burada görüldüğü üzere iki taraf arasındaki ihtilafın asıl sebebi, ihtilaflı olan sahâbe görüşlerinden rivâyetini daha sahih gördüklerini tercih etmeleridir. İmam Şâfiî'nin bu meseledeki tercih sebebi, Hz. Ömer ve sahâbenin önde gelenlerinin görüşünü Kur'ân'a daha muvafık görmesidir.

7- İmam Şâfiî, Irak Hanefî ekolü mensuplarının; Hz. Peygamber'den bir hadisin gelmediği durumlarda sahâbî kavlinin delil oluşunu kabul etmelerine rağmen fûrû-i fıkhîta bu kurala sadık kalmadıkları gerekçesiyle onları eleştirdiği meselelerden biri de müdebber kölenin satışı ile ilgilidir. İmam Şâfiî, konuyla ilgili Irak Hanefî ekolünün delil getirdiği haberi sâbit görmediğinden, bu haber üzerine hüküm bina edemeyeceklerini belirtir. Muhâliflerinin de kendisinin delil getirdiği haberi amel edilecek derecede görmemesi üzerine, İmam Şâfiî, "Hz. Âişe ve pek çok sahâbeden bu satışın caiz görüldüğüne dair haberlerin olduğunu" delil getirmekle görüşünün muteber olduğunu belirtmektedir. İmam Şâfiî aslında Irak Hanefî ekolünün da usûlen daha çok sahâbenin benimsediği görüşü muteber gördüğünü ifade eder.¹¹¹

Sonuç

Ekser Şâfiî âlime göre İmam Şâfiî, sahâbî kavlini kadîm döneminde şer'î bir delil olarak kabul ettiği halde cedîd döneminde terk etmiştir. Ancak buna karşın -daha çok sonraki dönem âlimlerden oluşan- bazı âlime göreyse İmam Şâfiî, cedîd döneminde de sahâbî kavlini delil olarak kabul edip onunla amel etmeye devam etmiştir. Kanaatimize göre o, cedîd döneminde de bu delili kabul etmeye devam etmiştir. Nitekim cedîd döneminde kaleme almış olduğu *el-Ümm* adlı eserinde pek çok hükmü ya bu delile dayandırması ya da onunla desteklemesi bunu göstermektedir. Ayrıca sahâbî kavline uymamaları dolayısıyla Irak Hanefî ekolüne eleştiriler yapmış olması da sahâbî kavlini delil aldığını göstermektedir.

¹⁰⁷ Sözlükte "geri verme, geri çevirme" anlamına gelen redd kelimesi belirli pay sahiplerinin (ashâbü'l-ferâiz) mirastan paylarını almalarından sonra artan miktarın -asabenin bulunmaması sebebiyle- payları oranında yine onlara dağıtılmasını ifade eder. Böyle bir durumun ortaya çıktığı miras meselesine reddiyye denir. Hamza Aktan, "Red", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/511.

¹⁰⁸ III. (XI.) Yüz yıldan itibaren Malîkîler ve IV. (X.) yüzyıldan itibaren Şâfiîler de beytülmalin düzeninin bozulup kamu malının adaletlice dağıtılmadığı gerekçesiyle red usulünü kabul etmiş ve dört mezhebin uygulaması bu yönde olmuştur. Aktan, "Red", 34/512.

¹⁰⁹ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 5/158-160,172-173.

¹¹⁰ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/387-388.

¹¹¹ İmam Şâfiî ayrıca bu meselede hadis, sahâbî kavli, kıyas ve ma'kûle de muhalefet ettiklerini belirtmektedir. bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 9/336-337; Şeybânî, *el-Asl*, 5/166-168.

Irak Hanefî ekolünün büyük çoğunluğu; sahâbî kavli, üzerinde icmâ edilen veya akılla bilinebilen ictihadî bir konuda olmasa da sahâbî kavlini kendi re'yelerine tercih etmişlerdir. Ancak Kerhî ve Debûsî gibi Hanefî âlimler, ictihadî konularda sahâbî kavlinin delil olmayacağını savunmuşlardır.

Sahâbî kavliyle ilgili İmam Şâfiî'nin Irak Hanefî ekolüne yönelttiği eleştirilerden bir kısmı, sahâbî kavliyle amel etmede istikrarlı davranmamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle kendi görüşlerine mutabık olan sahâbî kavlini delil ittihaz edip görüşlerini ona bina ederken; görüşlerine muhalif olan sahâbî kavlini terk etmelerinden kaynaklanmaktadır. İmam Şâfiî, muhaliflerine bu şekilde çelişkiye düştükleri gerekçesiyle çeşitli eleştiriler yöneltmektedir.

İmam Şâfiî'nin sahâbî kavline dair Irak Hanefî ekolüne yönelttiği en yoğun eleştiri, haber-i vâhîde aykırı sahâbî kavliyle amel edip haber-i vâhîdi terk etmeleri sebebiyledir. İmam Şâfiî'nin onlara bu cihetten pek çok eleştiri yöneltmesinden hareketle; İmam Şâfiî'nin sünnetin otoritesini tahkim etmeye çalıştığını ve sahâbî kavini sünnet ile iltibasına engel olmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle Irak Hanefî ekolünün sahâbî kavlini zaman zaman sünnet derecesine çıkarmalarını ve sünnetin tesbâtinde sahâbî kavline büyük bir rol yüklemelerini doğru bulmaz. Bu cihetten onları eleştirir.

İmam Şâfiî, usûlen Irak Hanefî ekolünün hadisi, sahâbî kavline takdim etmeleri ve haber varken sahâbî kavliyle amel edilemeyeceği görüşünde olmalarına rağmen, pratikte buna aykırı davranmalarını eleştirir. İmam Şâfiî, pek çok fikhî meselede muhaliflerinin bu hataya düştüklerini belirtmektedir.

İmam Şâfiî'nin sahâbî kavli çerçevesinde Irak Hanefî ekolüne yönelttiği eleştirilerden bir kısmı ise ihtilâflı olan sahâbî kavlinin tercihinden kaynaklıdır. İmam Şâfiî, bu hususta muhaliflerinin kimi zaman Kitap, Sünnet ve kıyasa muvafık olan sahâbe görüşünü terk edip -kendince- daha zayıf olan sahâbe görüşünü tercih ettiği eleştirisini yapmaktadır. Bu hususta yaptığı diğer bir eleştiri de onların sayıca daha çok sahâbenin görüşünü terk edip daha az sayıda sahâbenin görüşüyle amel etmelerinedir. Bu noktada farklı tercihte bulunmalarının başlıca sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz: sahâbe kavilleri hakkındaki şahsî bilgileri, sahâbe ve tâbiûn hakkındaki tutumları, sahip oldukları şahsî bilgi ve yorum gücü ile yaşadıkları bölge doktrininin etkisi.

Kaynakça

- Aktan, Hamza. "Red". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/511-512. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aktepe, İshak Emin. *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Apaydın, H. Yunus. "Mevkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/438-440. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Apaydın, H. Yunus. "Sahâbî Kavli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/500-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*. Kuveyt: Dâru'l Hulefâi li'l-kitâbi'l-İslâmi, 1404.
- Boynukalın, Mehmet. *İmam Muhammed b. Hasan Eş-Şeybânî'nin Kitabü'l-Asl Adli Eserinin Tanıtımı ve Fıkıh Usulü Açısından Tahlili*. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Candan, Abdurrahman. *İmam Şâfiî'nin Kavlı Kadim ve Kavlı Cedit'i*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2018.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. ed. Sait Bektaş. thk. İsmetü'llâh İnâyetü'llah muhammed vd. Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-İslamiyye, 2010.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdillâh b. Muhammed b. Ömer b. İsmâ. *Mukayeseli İslam Hukuku düşüncesinin temellendirilmesi (Te'sîsü'n-nazar)*. çev. Ferhat Koca. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Dihlevî, Şâh Veliyullah. *İslam Düşünce Rehberi (Hüccetullâhi'l-bâliğa)*. çev. Mehmet Erdoğan. 2 Cilt. İstanbul: Yenişafak Gazetesi, 2003.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münkatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/12-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin. *el-Maḥsûl*. ed. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî. 6 Cilt. Riyâd: Mü'essesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed İbn Muhammed İbn Muhammed et-Tûsî(v.505). *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*. thk. Muhammed Abdü's-Selam Abdü's-Şâfiî. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1413.
- Hallâf, Abdulvahhâb. *Hulâsatu't- teşrîu'l-İslâmî*. Kuveyt: Daru'l-Kalem, 9. Basım, 1971.
- İstemi, Fuat. *Bir Hadis Usûlü Kaynağı Olarak er-Risâle*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- İstemi, Fuat. "İmam Şâfiî'nin Kullandığı Hadis Kavramları (er-Risâle Örneği)". *Şarkiyat* 8/2 (30 Kasım 2016), 641-667.
- Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. Ürdün: Dâru'l-Nefâis, 2003.
- Koçak, Muhsin. "Gurre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Liv, Cemil. "Debûsî'nin İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavlini Terk Edip Kıyasla Amel Ettiğini İddia Ettiği Meseleler". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (30 Aralık 2020), 659-695. <https://doi.org/10.33420/marife.783637>
- Nas, Taha. "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı". *Artuklu Akademi* 1/1 (01 Mart 2014), 183-208.
- Nehravî, Ahmed Abdusselam. *el-İmâmu's-Şâfiî fi mezhebi'l-kadîm ve'l-cedîd*. Mısır, 1988.
- Özdemir, Muhittin. *İmam Şâfiî'nin İslâm Hukuk Kaynaklarından İstihsâna Yaklaşımı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

- Özdemir, Recep. "İmâm Mâlik'in Metodolojisinde Sahâbî Kavlinin Delil Değeri". *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 11/22 (2016), 203-225.
- Râzî Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-. *el-Fuşûl fi l-uşûl*. ed. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Salebî el-Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfuddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-. *el-İhkâm fi usûli-l-ahkâm*. ed. Abdurrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-eimme es-. *Usûlu s-Serahsî*. ed. Ebû'l-Vefâ el-Efğânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1973.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazım - Dâru'l-vefâ, 4. Basım, 1432.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Mektebetu'l-Mustafa el-Halebî, 1938.
- Şâfiî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Umm li's-Şâfiî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şeybânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-. *es-Siyerü's-Sağîr*. thk. Mecîd Hudârî. Beyrut: ed-Dâru'l-Müttehede, 1975.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. ed. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazım, 2012.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan eş-. *Kitâbu'l-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne*. thk. Mehdî Hasen el-Kîlânî el-Kâdirî. 4 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1983.
- Uludağ, Süleyman. "Dede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/76. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîd Ayırımının İmam Şâfiî'nin Usûl Anlayışına Yansıması". *Turkish Studies (Elektronik)* 13/17 (2018), 353-380.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. eş-Şeyh Şuayb el-Arnâvut. 25 Cilt. Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1985.